

I

Vele malen ben ik ongelukkig geweest in mijn leven, als kind, als puber, als jongeman, als volwassene; vele malen, als ik erover nadenk, heb ik diep in de put gezeten zoals dat heet. Maar ik herinner me weinig periodes die voor mij zo zwart zijn geweest als het schooljaar van oktober 1929 tot juni 1930, toen ik de eerste klas van het lyceum* deed. De jaren die sindsdien zijn verstreken hebben feitelijk geen nut gehad, want ze hebben de pijn niet kunnen verzachten: die is gebleven als een verborgen wond, bloedend in het verborgene. Genezen? Me ervan bevrijden? Ik weet niet of dat ooit zal kunnen.

Vanaf de eerste dag had ik me daar helemaal niet thuis gevoeld, slecht op mijn gemak. Ik hield niet van het lokaal waarin we waren ondergebracht, aan het eind van een donkere gang, ver van de vrolijke en vertrouwde gang met de dertien deuren van het gymnasium, verdeeld over de drie klassen van de onderbouw en de twee van de bovenbouw. Ik hield niet van de nieuwe docenten, die met hun afstandelijke en ironische manier van doen alle vertrouwelijkheid, elke opmerking van persoonlijke aard ontmoedigden (ze spraken ons allemaal aan met u!), als ze – zoals Guzzo, die Grieks en Latijn gaf, en mevrouw Krauss van scheikunde en biolo-

* De middelbare school (na vijf jaar lagere school) omvatte destijds vijf jaar gymnasium en drie jaar lyceum.

gie – voor de naaste toekomst al geen regime beloofden dat nauwelijks minder streng en hard zou zijn dan een gevangenisregime. Ik hield niet van mijn nieuwe klasgenoten die uit 5A kwamen en met ons uit 5B waren samengevoegd, heel andere types dan wij, vond ik, misschien knapper, mooier, van deftiger families dan de onze misschien, kortom: vreemden, onherroepelijk. Daarom was het voor mij ook onbegrijpelijk en onaanvaardbaar dat velen van ‘ons’, in plaats van te reageren zoals ik, dadelijk met ‘die anderen’ hadden aangepapt, en tot mijn verbijstering waren beloond met gelijke sympathie, met even luchthartige meegaandheid. Dat kan toch niet, dacht ik, boos en jaloers, dat kan toch niet? Mijn trouw, die al op de eerste schooldag wreed gekwetst was toen ik uit de verte Meldolesi, de geliefde leraar die ons in de vijfde literatuur gaf, aan het hoofd van zijn nieuwe vierde klas zag weglopen door de gang van het gymnasium (de verboden gang, waar wij voortaan niet meer zouden komen), mijn absurde trouw verlangde dat een onzichtbare lijn ook op het lyceum de twee oude vijfde klassen gescheiden zou houden zodat wij van 5B voor altijd veilig zouden zijn, beschermd tegen elke vorm van verraad of besmetting.

Maar wat me het meest bedroefde was ongetwijfeld het feit dat Otello Forti, die al sinds de eerste klas van de lagere school mijn buurman was geweest, het overgangsexamen niet had gehaald (zelf was ik er evenals het jaar daarvoor doorheen gekomen met een her voor wiskunde, maar hij was in oktober definitief afgewezen ofschoon hij alleen voor Engels een onvoldoende had). Niet alleen zat hij nu in de klas niet meer naast me, als altijd rechts van mij, ook buiten zou ik hem niet meer kunnen treffen, ’s morgens na school, om op weg naar huis samen op te lopen over de Giovecca, of ’s middags op de Montagnone om te voetballen, of bij hem thuis vooral, in dat mooie, grote, vrolijke huis vol broers en zusjes en neefjes en nichtjes waar ik in de voorgaande jaren

heel wat tijd had doorgebracht, aangezien die arme Otello, die het niet had kunnen verkroppen dat ze hem ten onrechte hadden laten zakken, van zijn vader gedaan had gekregen dat hij de vijfde klas mocht overdoen in Padua, op een erkend internaat van de broeders barnabieten. Zonder Otello, zonder de massieve, wat kleurloze aanwezigheid van zijn lijf, zoveel dikker en zwaarder dan het mijne, nog naast me te kunnen voelen, niet meer gestimuleerd en eventueel geïrriteerd door de ruwe, spottende en toch zo liefdevolle terughoudendheid die hij altijd tegenover mij aan de dag legde wanneer we bij hem of bij mij ons huiswerk maakten, had ik me dadelijk gevoeld als een weduwnaar met zijn blijvend verdriet, zijn onherstelbaar gemis. Wat maakte het uit dat hij me uit Padua brieven stuurde waarin hij, met een wel-sprekendheid die me verbaasde (ik had hem nooit bijster intelligent gevonden), zich uitputte in vriendschapsbetuigingen? Wat maakte het uit dat ik hem niet minder hartelijke brieven terugschreef? Ik zat nu op het lyceum, hij nog op het gymnasium, ik in Ferrara, hij in Padua: dat was de onverkomelijke werkelijkheid, en met de moed en het plotselinge inzicht, de plotselinge volwassenheid van alle verslagenen liet hij blijken zich daarvan nog scherper bewust te zijn dan ik. Ik schreef hem: ‘We zien elkaar weer met Kerstmis.’ En hij antwoordde dat we elkaar inderdaad met Kerstmis, dus over tweeënhalve maand, misschien weer zouden zien (mits hij – dat had hij zichzelf gezworen – voor alle vakken een voldoende haalde, wat lang niet zeker was!), maar dat de tien dagen die we dan samen konden doorbrengen toch niets aan de situatie zouden veranderen. Hij leek te willen zeggen: ‘Schiet op, vergeet me. Als je nog geen andere vriend hebt gevonden, zoek er dan een!’ Nee, schrijven had weinig zin. Zo weinig dat we er na de vrije dagen van begin november, Allerheiligen, Allerzielen en de Dag van de Overwinning, bij stilzwijgende afspraak al mee ophielden.

Ik had er behoefte aan mijn ongenoegen te uiten, kenbaar te maken. Zodoende had ik me op de eerste schooldag afzijdig gehouden toen mijn klasgenoten, zoals gebruikelijk aan het begin van het jaar, zich in het gevecht stortten om de beste plaatsen te bemachtigen, in de buurt van de lessenaar. Ik had het aan de anderen overgelaten, die van ‘ons’ en die van ‘hen’; vanuit de deuropening had ik het tafereel misprijzend gadeslagen en ten slotte was ik in de achterste bank van de meisjesrij gaan zitten, bij het raam in de hoek. Het was de enige die leeg was gebleven, een hoge bank: niet zo geschikt voor iemand van mijn lengte, maar hij beantwoordde wel aan mijn intense verlangen naar afzondering. Hoeveel lange slungels en zittenblijvers zouden hier al niet gezeten hebben, dacht ik. Ik las wat mijn voorgangers met hun zakmessen in het geteerde hout van het schuine blad hadden gegrift (voornamelijk scheldwoorden aan het adres van de docenten en vooral van Turolla, de rector, bijgenaamd Halveliter), en de blik die ik vervolgens in het rond wierp, over het dertigtal nekken in keurige rijen vóór mij, vervulde me met een gevoel van bitterheid. Het zat me nog dwars dat ik een onvoldoende voor wiskunde had gekregen; ik wilde me zo gauw mogelijk rehabiliteren, weer doorgaan voor een goede en intelligente leerling. Niettemin kreeg ik voor het eerst begrip voor het gezichtspunt van de nietsnutten van de achterste banken. De school beschouwd als gevangenis, de rector als directeur ervan, de docenten als cipiers, de leerlingen als boeven: een systeem dus waarin je je niet als ijverig medewerker kon inpassen maar dat je – waar mogelijk – moest saboteren en verdacht maken. De anarchistische minachting die ik al sinds de lagere school bij vlagen van achter uit de klas had voelen komen, die me altijd had doen rillen, begreep ik nu maar al te goed!

Ik keek voor me, en veroordeelde: alles en iedereen. De meisjes, vernederd door hun zwarte schorten, waren geen

van allen de moeite waard. De vier kleintjes in de eerste twee banken, stuk voor stuk afkomstig uit 5A, met hun dunne vlechtjes op hun smalle ruggen, leken wel kleuterschoolkinderdertjes. Hoe ze heetten? Hun namen eindigden allemaal op -ini: Bergamini, Bolognini, Santini, Scanavini, Zaccarini, dat soort namen, die door hun eendere klank deden denken aan gezinnen van kleine middenstandertjes, garen-en-bandwinkeliers, worstmakers, boekbinders, of van gemeenteamttenaren, tussenhandelaren, enzovoort. De twee in de derde bank, Cavicchi en Gabrieli, de eerste moddervet, de tweede mager als een lat met een gezicht als een oude vrijster van dertig, vaalbleek en vol pukkels, waren alles wat er was overgebleven van de tien 'vrouwen' in 5B: de twee lelijksten, zonder meer, grijze werkezels die apothekeres of lerares zouden worden en te beschouwen waren als dingen, niets anders dan dat. De overige drie, in de vierde en de vijfde bank – Balboni en Jovine in de vierde, Manoja alleen in de vijfde – kwamen van buiten: Balboni van het boerenland (wat duidelijk te zien was aan haar kleding: haar moeder was de naaister van het dorp, dus logisch dat ze ook voor háár kleren maakte, arm kind...), Jovine uit Potenza en Manoja uit Viterbo; de laatste twee hadden waarschijnlijk vaders die bij de provincie of bij de spoorwegen werkten en wegens speciale verdiensten naar Noord-Italië waren overgeplaatst. Wat een verveling, wat een treurigheid! Moesten vrouwen om vooruit te komen dan altijd zó zijn, sombere, karakterloze kwezels (en ze wasten zich ook niet al te vaak, die mummies, te oordelen naar de muffe lucht die ze verspreidden!), terwijl schoonheden als Legnani en Bertoni bijvoorbeeld, de vamps van 5A, strijk en zet bleven zitten? Maar Legnani en Bertoni kon het helemaal niet schelen. De eerste scheen binnenkort te gaan trouwen en de tweede, met haar wespentaille, haar zwartglanzende pony en haar ondeugende ogen, als van Elsa Merlini, keek wel uit om de vijfde klas over te doen! Van

haar kon je verwachten dat ze hem smeerde naar Rome om actrice te worden, zoals ze meer dan eens had aangekondigd, in plaats van te verpieteren achter de deur van het lyceum!

Maar op de jongens had ik nog veel meer kritiek, vooral op die in de middelste rij, voor de lessenaar. 5A had daar in de eerste en tweede bank maar liefst drie vertegenwoordigers, Boldini, Grassi en Droghetti, die Florestano Donadio uit de B-klas, naast Droghetti in de tweede bank gezeten, als gast in hun midden gedoogden, ondanks dat hij een armzalig type was, qua prestaties, uiterlijk, in alle opzichten. Droghetti, zoon van een officier bij de cavalerie, van wie bij voorbaat vaststond dat hij met zijn keurige, domme uiterlijk de voetsporen van zijn vader zou drukken, was zonder meer een sul. Maar de voorste twee, Boldini en Grassi, die in 5A tot de besten hoorden, vormden samen een grootmacht waaraan de kleine blonde Donadio met zijn roze gezicht, die altijd al een bang vogeltje was geweest, zich blijkbaar aanbood als schatplichtige en vazal. In de derde bank nog twee die niet bij elkaar pasten, Giovannini uit de B-klas en Camurri uit A. Ik bedoel niet dat Giovannini minder goed was dan Camurri, integendeel, die brave Walter kon ondanks zijn boerenafkomst zelfs behoorlijk Italiaans spreken. Maar Camurri was een heer van stand: lelijk, bijziend, huichelachtig, maar toch een heer. Zijn familie (de Camurri's uit de via Carlo Mayr: wie kende die niet?) behoorde tot de rijkste families van de stad. Ze bezaten honderden hectaren grond in de buurt van Codigoro, in hetzelfde gebied als waar Walter vandaan kwam, zodat het niet onmogelijk was dat Walters vader en grootvader vroeger bij de familie Camurri in dienst waren geweest, of het zelfs nog steeds waren... Volgens in de vierde bank Cattolica, om een of andere reden alleen (misschien een teken dat niemand goed genoeg was om naast hem te kunnen zitten), Carlo Cattolica die vanaf de eerste klas gymnasium altijd de allerbeste leerling van A

was geweest (hij haalde gewoonlijk voor alle vakken achten en negens). Je zou het niet zeggen, maar via de vertrouwde gebogen ruggen van Camurri en Droghetti vóór hem zou het voor Cattolica, in welke situatie ook, een koud kunstje zijn zich in verbinding te stellen met de niet minder vertrouwde Boldini en Grassi van de voorste bank. En reken maar dat het zou gebeuren, onder het schriftelijk werk bij Grieks en Latijn, reken maar! De berichten zouden even vlot van de vierde naar de eerste bank gaan, en vice versa, als wanneer ze veldtelefoons tot hun beschikking hadden gehad.

Achter Cattolica twee uit onze klas, Mazzanti en Malagù, allebei geen knip voor de neus waard. En ten slotte, rechts van mij, over hun bank gebogen met als enig doel zich te verschuilen, zich zo veel mogelijk te onttrekken aan de vorsende blik van de docent achter de lessenaar, Veronesi en Danieli, de eerste zeker twintig en de tweede nog ouder: jongens die gewend waren elke klas te doubleren, oude lui lakken die zelfs voor sport niet deugden en al jaren regelmatig bordelen bezochten. En hoewel de plaatsen in de rij bij de deur, voor het bord, wat beter waren verdeeld (in de tweede bank was Giorgio Selmi naast Chierigatti terechtgekomen en Ballerini had het voor elkaar gekregen om in de derde bank weer naast zijn onafscheidelijke vriend Giovanardi te kunnen zitten), peinsde ik er niet over om in de vierde bank aan te schuiven bij Lattuga, die verachtelijke, stinkende Aldo Lattuga die op het gymnasium zelden iemand bereid had gevonden zijn bank te delen en ook dit keer, net als Cattolica maar om heel andere redenen, alleen was gebleven. Nee, liever de eenzaamheid van de plaats die ik had gekozen, achteraan in de meisjesrij. Meneer Bianchi, de leraar Italiaans, had in zijn eerste les een canto van Dante voorgelezen, en één vers had me met name getroffen: 'De ballingschap die mij gegeven is beschouw ik als een eer.' Dat kon mijn devies zijn, mijn motto.

Op een dag zat ik door het grote raam aan mijn linkerhand peinzend naar buiten te kijken, naar de troosteloze, door uitgehongerde katten bewoonde binnenplaats tussen het Guarini, een voormalig klooster, en de zijkant van de Jezuskerk. Ik bedacht dat het toch wel leuk geweest zou zijn als Giorgio Selmi bijvoorbeeld, die ik eigenlijk altijd erg aardig had gevonden, op de eerste schooldag het initiatief had genomen om mij te vragen dit jaar een koppel met hem te vormen. Selmi was een wees. Hij woonde met zijn broer Luigi bij een oom van vaderskant, advocaat Armando, een norse vrijgezel van rond de zestig die, om zo gauw mogelijk van zijn neefjes verlost te zijn, de een naar de militaire academie in Modena wilde sturen en de ander naar de hogere zeevaartschool in Livorno. Waarom had Giorgio de voorkeur gegeven aan die sombere, ijverige Chieregatti? Als het waar was dat Giorgio in het huis van zijn oom – een kantoor annex woning op de piazza Sacrati – op zijn slaapkamer studeerde, een hok van drie bij vier meter, konden we daar natuurlijk niet met z'n tweeën huiswerk maken. Maar bij mij thuis zouden we alle ruimte hebben gehad. Mijn studeerkamer was groot genoeg voor hem en mij en wie we er verder eventueel nog bij hadden willen hebben. En mijn moeder, die blij was dat ik nu de middagen thuis doorbracht en niet, zoals op het gymnasium, altijd bij de Forti's zat, zou vast en zeker voor overheerlijke vieruurtjes met thee, boter en jam hebben gezorgd. Echt jammer dat Giorgio Selmi niet met mij had willen samenwerken. Waarschijnlijk ook een kwestie van jaloezie, afgunst. Mijn huis was te mooi en te gerieflijk, vergeleken bij het zijne. Bovendien had ik een moeder en hij niet, hij had alleen een knorrige oude oom. Met antisemitisme had het nu eens niets te maken.

'Psst!'

Een zacht gesis, rechts van mij, schudde me wakker. Met een ruk keek ik om. Het was Veronesi. Ineengedoken ach-

ter Mazzanti's rug wees hij met een magere vinger, helemaal bruin van de nicotine, dat ik voor me moest kijken. Wat of ik deed, leek hij te vragen, geamuseerd maar ook bezorgd. Waar dacht ik verdorie dat ik zat, stomme idioot die ik was?

Ik gehoorzaamde. In een volmaakte stilte waar slechts hier en daar een lachje doorheen brak zat de hele klas met het gezicht naar mij gekeerd. Ook meneer Guzzo, vooraan achter de lessenaar, keek me grijnzend aan.

'Eindelijk!' sprak hij beminnelijk.

Ik ging staan.

'Hoe heet u?'

Ik mompelde mijn naam.

Guzzo stond bekend om zijn kwaadaardigheid, een kwaadaardigheid die grensde aan sadisme. Hij was een jaar of vijftig, een boom van een vent met grote, helgroene ogen die glinsterden onder een enorm voorhoofd dat aan Wagner deed denken en met lange, grijze bakkebaarden tot halverwege zijn benige wangen. Op het Guarini werd hij zo ongeveer als een genie beschouwd (het pontificaal op de muur in de hal aangebrachte opschrift ter herdenking van de gevallen in de oorlog van '15-'18, '*Mors domuit corpora – Vicit mortem virtus*', was door hem gedictieerd). Hij was geen lid van de fascistische partij. Daarom, alleen daarom, zeiden wij allemaal, had hij nooit de leerstoel gekregen die hem op grond van zijn in Duitsland gepubliceerde filologische verhandelingen zeker toekwam.

'Hoe?' vroeg hij, met een hand achter zijn oor vooroverbuigend tot zijn brede borst op het opengeslagen klassenboek lag. 'Harder alstublieft!'

Hij speelde met me, het was duidelijk dat hij er schik in had. Ik zei nogmaals hoe ik heette. Hij veerde op, controleerde zorgvuldig het klassenboek.

'Goed,' besloot hij, terwijl hij een geheimzinnig streepje in het boek zette.

‘Vertel maar eens wat over uzelf,’ zei hij toen, weer achteroverleunend.

‘Over mezelf?’

‘Ja, over uzelf. In welke klas heeft u gezeten, 5A of 5B?’

‘B.’

Hij vertrok zijn mond.

‘Aha, B. Goed. En hoe bent u tot hier opgestegen? In één keer, zonder omwegen (neem me niet kwalijk, mijn geheugen schiet tekort) of in tweede instantie?’

‘Ik heb in oktober een her voor wiskunde gedaan.’

‘Alleen wiskunde?’

Ik knikte.

‘Weet u zeker dat u geen “her” heeft gedaan (wat een uitdrukking...) voor andere vakken? Grieks en Latijn, bijvoorbeeld?’

Ik schudde mijn hoofd.

‘Heel zeker?’ drong hij aan, poeslief.

Weer schudde ik van nee.

‘Nu, jongeman, let dan maar heel goed op. Ik zou niet graag willen dat u volgende zomer behalve wiskunde ook Grieks en Latijn zou moeten overdoen, alhoewel... *quod Deus avertat...* drie vakken... U begrijpt me, nietwaar?’

Vervolgens vroeg hij me hoe ik het op het gymnasium had gedaan, en of ik ooit was blijven zitten. Maar hij keek me niet aan. Hij keek rond alsof hij me niet vertrouwde en de anderen opriep te getuigen.

‘Hij is heel goed. Een van de besten,’ dorst iemand te zeggen, misschien Pavani, in de voorste bank van de eerste rij.

‘Een van de besten!’ riep meneer Guzzo uit. ‘Maar als u op het gymnasium tot de kleine schare uitverkorenen hoorde... hoe komt het dan dat u zo diep gevallen bent? Nou?’

Ik wist niets te zeggen en staarde naar de bank, alsof ik het antwoord dat Guzzo verlangde kon vinden in dat oude, zwartbruine hout.

Ik keek op.

‘Nou?’ vroeg hij weer, onverbiddelijk. ‘En waarom bent u helemaal daar gaan zitten? Om bij de knappe Veronesi en de niet minder knappe Danieli in de buurt te zijn, zodat u niet van mij maar van hen de “ware” wijsheid leert?’

De hele klas barstte in lachen uit. Ook Veronesi en Danieli lachten, zij het minder hartelijk.

‘Nee, beslist,’ hernam Guzzo, het tumult bezwerend met een weids gebaar, als een dirigent. ‘U moet om te beginnen naar een andere plaats.’

Hij zocht, wikte en woog.

‘Daar. In de vierde bank. Naast die meneer.’

Hij wees naar Cattolica.

‘Hoe heet u?’

Cattolica stond op.

‘Carlo Cattolica,’ antwoordde hij eenvoudig.

‘Aha... de beroemde Cattolica... goed zo. U komt uit 5A, is het niet?’

‘Ja.’

‘Goed zo. A bij B. Uitstekend.’

Ik pakte mijn boeken bij elkaar en liep door het gangpad naar mijn nieuwe plaats, in het voorbijgaan gegroet door een kuchje van Veronesi en bij aankomst verwelkomd door een glimlach van de allerbeste leerling van A.

‘Alstublieft, Cattolica,’ zei Guzzo intussen, ‘ik vertrouw hem aan u toe. Breng dit verloren schaaap terug op het rechte pad.’